

7. Немченко І. Незабутня квітка літературного Причорномор'я / Іван, Немченко // Херсонський бібліофіл: 2002 г. – Херсон, 2005. – Вип. 1. – С. 11-21.

8. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія, Русова. – К.: Поліграф книга, 2004. – 505 с.

9. Русова С. Дмитро Маркович. (Посмертна згадка) / Софія, Русова // Літературно-науковий вісник (Львів), 1922. – Кн. III. – С. 30-36.

10. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки): Науково-популярне видання / Дмитро, Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 272 с.: іл.

11. Маркович Д. Лист з Волині. Лист 1-й / Дмитро, Маркович // Громадська думка, 1906. – № 10.

12. Отчет Острожского коммерческого общества взаимного кредита за 1912 год. – Острог, 1913. – 8 с.

13. Храшевський М. До біографії Д. Марковича / М. Храшевський // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської АН. – К., 1923. – Кн. XXV. – С. 290-295.

14. ІР НБУВ. – Ф.І, од. зб. 35605.

Анотація

В.Ф. Рекрут

Елена Ивановна Арандаренко – друг, соратник и любимая жена Дмитрия Марковича: новые штрихи биографии

В контексте совместной борьбы за свободу Украины освещаются малоизвестные страницы жизни Елены Ивановны Арандаренко – жены и соратницы Дмитрия Васильевича Марковича.

Ключевые слова: *Дмитрий и Елена Марковичи, украинское движение, жандармское преследование, кооперация, Украинская революция.*

Рибак І.В.,

кандидат історичних наук, професор
(*м. Кам'янець-Подільський*)

Матвєєв А.Ю.,

кандидат історичних наук
(*м. Хмельницький*)

«Жіночі волинки» під час колективізації на Поділлі та Південно-Східній Волині (березень 1930 р.)

В статті зроблено спробу дослідити участь і роль жінок у антиколгоспних виступах на Поділлі та Південно-Східній Волині у березні 1930 р.

Ключові слова: *«жіночі бунти», «волинки», колективізація, куркуль, колгосп, округ.*

У радянському суспільстві жіноцтво займало досить активну позицію, але життя сільської жінки історичною наукою висвітлено не належним чином. Це пояснювалось тим, що історики зобов'язані були приділяти головну увагу тим сферам життя, які найкраще показували успіхи та досягнення соціалістичного ладу – тому діяльність жінок-робітниць, які залучались до промислового виробництва у містах, була в полі зору дослідників. Життя ж українських селянок й сьогодні залишається «білою плямою» [1].

Поверхово досліджено участь жінок у антиколгоспних виступах в період насильницької колективізації на Поділлі та Південно-Східній Волині в першій половині 1930 р. Це питання дотично розглядалось в працях місцевих істориків В.М. Голева [2, с. 114], Є.Д. Назаренка [3, с.161], Л.Л. Місінкевича [4, с. 353-354], К.В. Завальнюка і Т.В. Стецюк [5, с. 141, 143].

В березні 1930 р. антиколгоспні виступи у краї за участю жінок мали місце у Шепетівському, Проскурівському, Кам'янець-Подільському, Тульчинському та Могилів-Подільському округах.

Нерідко масові виступи селян проходили перш за все, як «жіночі бунти» або «жіночі демонстрації». ДПУ відзначило, що кожний третій селянський спротив був масовим жіночим виступом [6, с. 81]. С. Косіор в статті «У похід на куркулів» змушений був визнати: «Жінки найшвидше піддавалися на куркульську агітацію, жінки виступали як призвідці за розпуск колгоспу, за розбирання коней тощо» [7]. Справа полягала не стільки в тому, що жінки були категоричними противницями колективізації, а в тому, що селяни надіялися на більш поблажливе ставлення до жінок з боку влади. Характерною була ситуація, коли селяни подавали заяви про вихід з колгоспу і на запитання представників влади про причини виходу відповідали, що їх в колгосп не пускають власні жінки, погрожуючи розлученням. Одна з причин, чому жінки так вороже були налаштовані до колгоспів, полягала, можливо, в тому, що вони найбільш боялися втратити засоби для існування для своїх родин, передусім дітей. Створення колгоспів, куди доводилось віддавати не лише тягло, реманент, а й зерно, корів загрожувало таким чином сімейному достатку.

У доповідній записці голови ДПУ України В. Балицького секретарю ЦК КП(б)У Л. Картвелішвілі про події в Шепетівському окрузі від 3 березня 1930 р. вказувалось: «...Характерною особливістю для всіх заворушень є те, що керівну і найбільш активну роль відіграють жінки. Вони в першу чергу проти колективізації, більше піддаються впливу попів та куркулів і виступають єдиним фронтом, включаючи біднячок і дружин куркулів – «баби всі однакові». Про надзвичайно велику активність жінок видно хоча б з того, що були випадки, коли жінки били чоловіків і батьків, які записалися в колгосп» [8, с. 241].

Секретар Кам'янець-Подільського окружкомун партії Панасенко в березні 1930 р. повідомляв ЦК КП(б)У, що «...найбільшу активність у виступах проти колгоспів виявляли жінки – вимагають повернення корів, коней, насіння». В селі Мукша Китайгородського району біля сільської ради зібралось близько 600 жінок, які вимагали повернути насіння, відновити старі межі, ліквідувати ТСОЗ. В селі Нестерівці Дунаєвського району зібралось біля 250 жінок, які розібрали 800 пудів збіжжя, розгромили ТСОЗ, ловили активістів села і прибулих з району уповноважених [9. – Арк. 19, 63]. В селі Женишківці Вінковецького району біля 100 жінок з дітьми, а також вагітні, озброєні палицями та ціпами з вигуками: «Наша земля, колективу не хочемо, хліба не дамо, бо Радянська влада вивозить його за кордон», «Радянську владу буде знищено, в нас буде гетьманщина» розігнали землевпорядників, які перемірювали поля одноосібників [10. – Арк. 29].

У прикордонних селах значного поширення набув рух селян за перехід кордону. Фельштинський райком партії інформував Проскурівський окружком, що в селі Немирівці розпочався мітинг з антирадянськими промовами. Після цього натовп з хоругвами, співаючи релігійні псалми рушив до прикордонного села Тарноруда. У селах проводились мітинги, на яких жінки закликали «бути стійкими, не відступати, перейти кордон» [11. – Арк. 1, 12].

З кінця січня – в лютому 1930 р. характер масових виступів селян став змінюватися. Вони ставали більш тривалими в часі, організованішими і частіше набували рис відкритого опору владі, переростали у повстання. З 20 лютого 1930 р. масові селянські виступи охопили прикордонний Шепетівський округ. Безпосереднім приводом до виступів селян в окрузі стало повернення віруючим церкви в селі Плужному. 20 лютого на подячний молебень з цієї нагоди зібралось біля церкви біля двох тисяч людей з 9 сіл району. Після служби в церкві жінки почали кричати: «Не чіпайте церков», «Не чіпайте куркулів». Згодом натовп жінок попрямував до кордону, імітуючи спробу перейти на територію Польщі, але був зупинений прикордонниками. Незабаром заворушення охопили 13 районів округу. Проти повсталих було кинуте війська. З цього приводу Шепетівський відділ ДПУ 5 березня повідомив про широкомасштабний повстанський рух в регіоні: мали місце напади на сільради, підпал господарських будівель колгоспників, в с. Волиця розігнано колгосп [12. – Арк. 8–9].

У деяких селах повстали спромоглися сформулювати політичні вимоги. Так, у селах Цмівка, Михайлючка, Судимонт, Хмелівка, Конотоп натовп жінок через Марію Бутовську (сім'я, якої була намічена до виселення) передали уповноваженому такі вимоги: «Звільнити з-під арешту полонського ксьондза і не обкладати його податком; відновити всім право голосу; випустити з ДОПРУ всіх заарештованих мешканців сіл; зняти експертне оподаткування; завезти промтовари на село за потребами населення і не поділяти пайщиків на бідняків і експертників; повернути гроші по мобілізації коштів; повернути списки тих, хто записався до колгоспу і надалі відмовитися від колективізації; йти по правильному шляху, який вказав т. Ленін в 1921 році, про приватну торгівлю» [3, с. 162].

26 лютого 1930 р. в ЦК ВКП(б) В. Молотову по прямому провуду з Харкова постувила записка від Любченка і Петровського з вимогою прийняти термінові заходи щодо виправлення «грубого викривлення партійних документів» на місцях, які викликали селянські заворушення проти колективізації. Цей документ ми приводимо майже повністю, оскільки, на думку відомого російського історика-аграрника В.П. Данілова, в ньому містяться важливі елементи майбутньої статті Сталіна «Запаморочення від успіхів», аж до пояснення «викривлень» партдиректив «головотяпством» місцевих працівників: «Отриманими [з] Шепетівки 24 лютого даними [в] Плужнянському районі виникли масові заворушення, які охопили 13 сіл. Юрби, які в більшості складаються [з] жінок [під] керівництвом куркулів, церковників висунули вимогу відкриття церковів, ліквідації колективів, повернення усупільненого реманенту, насіння. В окремих селах юрба нараховувала до 400 осіб, було проведено побиття активістів... Причини заворушень – недостатня підготовка [в] окремих селах колективізації при форсованому темпі (усупільнення реманенту, посівматеріалу протягом двох діб за рішенням зборів, на яких не було кворуму), головотяпство комсомольців, які здійснювали збір утильсировини шляхом масових фактичних обшуків дворів; головотяпство закриття церкви в районному центрі Плужному і опис сільрадою села Переросле майна церкви... Куркульство найбільш спритно використовувало головотяпство з церквами. В селах Плужнянського району в результаті проведеної роботи наступило деяке заспокоєння. Є окремі вказівки перекидання настрою на Ізяславський, Славутський, Красилівський райони. [В] Антонінському районі бандитами, які сховалися у лісі, вбито районного уповноваженого посівкампанії... Запропоновано здійснити рішуче вилучення ватажків куркулів, забезпечивши це політроботою. Здійснюємо заходи [з] охоплення політроботою сусідніх районів [з метою] локалізації руху. Запропоновано заарештувати осіб, справді винних у грубому

викривленні партійних директив, які зачепили бідняка і середняка, і роз'яснити селянству самочинність дій окремих працівників» [13, с. 833].

Напруженою була ситуація і в інших районах Шепетівського округу. Це підтверджує політзведення про селянські заворушення за участю жінок у Грицівському районі від 7 березня 1930 р., а 13 березня 1930 р. заворушення відбулось ще у 42-х селах Грицівського району. Розігнано сільські ради в селах Білопіль, Макієвці, Бутавці, Драчі, Жабче, Пеньки, Онацівці, Зеленці, Касіян [14. – Арк. 22].

У березні проти влади піднялося 189 сіл Тульчинського округу. Вони виступали під гаслами: «Нам не потрібна Радянська влада, яка грабує селян!», «Геть комуністів, які ведуть країну до загибелі», «Замінити сільради старостами» [6, с. 114].

В інформаційно-політичному листі Тульчинського окружкому партії в ЦК КП(б)У «Про політичне становище округи у зв'язку з хвилюванням селянства» від 21 березня 1930 р., який складений на основі донесень райкомів партії, зазначалось: «...по Гайсинському району в селі Ярмолинцях юрба селянства вимагала видачі усуспільненого реманенту, худоби та насіння. По селу Куні хвилювання повторюються, керують ними жінки. По Крижопільському районі через жінок доносяться чутки, що Радянській владі немає, Червона Армія відмовляється служити. Використовуючи ці чутки, кулак повів верпу роботу по організації мас проти заходів Радянської влади. По Вапнярському району в селах Марківка, Війтівка, Кислицьке опір куркулів доходить до озброєного виступу, а в окремих селах справу доводять до фізичного знущання над біднотою та активістами [6, с. 331–334]. Хоча на прикладі Тульчинського округу видно, що антиколгоспні виступи на Поділлі були неорганізованими.

П'ятим округом, який відзначився найбільшими повстаннями селян за участю жінок, був Могилів-Подільський. Особливо жорстокими були зіткнення селян з владою у Шаргородському районі. Наприклад, під час вилучення куркулів, у селах тисячі наговпи селян направилися у райцентр і розгромили райвиконком. Активність проявили чимало жінок. Місцеві комуністи та активісти засіли в найближчому монастирі і разом з міліцією відстрілювалися від селян, що наступали. Радянську владу було відновлено загоном ДПУ, який увірвався у Шаргород [6, с. 88].

І все ж таки, «жіночі волинки» на Поділлі та Південно-Східній Волині не мали всеосяжного характеру. Поряд із селами, які відзначалися особливою активністю, існували і відносно спокійні поселення. Не характеризувався антиколгоспний рух і високою масовістю. Часто активну участь у виступах брали жінки із заможних родин, яким загрожувало розкуркулення чи виселення, у той час як біднота, що складала найбільш чисельну верству подільського та волинського села, займала нейтральну або вичікувальну позицію.

У 20-30-х роках влада провела цілу низку заходів, спрямованих на залучення жінок до суспільно-громадського життя. Участь жінок у роботі громадських організацій повинна була зламати традиційну жіночу аполітичність та допомогти легітимізації більшовицької влади, зокрема на селі [15, с. 309-310].

Список використаних джерел та літератури:

1. Булгакова А. В. Становище української селянки за часів голодомору 1932-1933 рр.: історіографічний аналіз [Електронний ресурс] // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва / Науковий журнал, №4, 2009. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2009_4/26.pdf

2. Голєв В. М. Масовий колгоспний рух в районах Поділля (1929–1931 рр.) / Василь Михайлович Голєв // Наукові записки Кам'янець-Подільського

державного педагогічного інституту. – Т. 4. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський, 1956 – С. 95–127.

3. Назаренко Є. Д. «Волинка» 1930 року / Євген Данилович Назаренко // Велика Волинь : минуле й сучасне. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Хмельницький–Ізяслав–Шепетівка, 1994. – С. 161–164.

4. Місінкевич Л. Опір польського селянства Поділля колективізації в 1930 році / Леонід Місінкевич // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Зб. наук. пр. за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 350–356.

5. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Опір подолян політиці штучного голодомору початку 30-х років ХХ ст. (за матеріалами Західного Поділля) / Костянтин Вікторович Завальнюк, Тетяна Василівна Стецюк // Геноцид : Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині : причини, жертви, наслідки. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький– Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 141, 143.

6. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) / Валерій Васильєв, Лінн Віола. – Вінниця : Логос, 1997. – 536 с.

7. Косіор С. У похід на куркулів / Станіслав Косіор // Комуніст. – 1930. – 28 січня.

8. Рибак І. В. Нові документи про антиколгоспні заворушення у Шепетівському окрузі взимку 1930 року / Іван Васильович Рибак // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття. Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. – Стара Синява : Поділля, 1998. – С. 239–243.

9. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 303. – 144 арк.

10. Там само. – Спр. 321. – 52 арк.

11. Там само. – Ф. П-32. – Оп. 1. – Спр. 116. – 21 арк.

12. Там само. – Ф. П-458. – Оп. 1. – Спр. 326. – 27 арк.

13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание 1927–1939 : Документы и материалы : В 5-ти т. / Т. 2 : ноябрь 1929 – декабрь 1930. – М. : Росспэн, 2000. – 1050 с.

14. ДАХМО. – Ф. П-458. – Оп. 1. – Спр. 326. – 27 арк.

15. Маркова С. В. Громадські організації як інструмент залучення селянства до суспільно-політичного життя радянської держави / Світлана Василівна Маркова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Т. 21. На пошану професора О. М. Завальнюка. – Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2011. – С. 301–311.

Аннотація

В статтє сделана попытка исследовать участие и роль женщин в антиколхозных выступлениях на Подолиши и Юго-Восточной Волини в марте 1930 г.

Ключевые слова: «женские бунты», «волинки», коллективизация, кулак, колхоз, округ.